Otto Schneid
Papers

The Art Movement in Israel
(ha-Tenu'ah ha-omanutit be-Yisra'el)

התנועה האמנותית בישראל.

~~למען האמנות בארץ~~

האמנות

את ההרצאה הראשונה שזה זכיתי לפנות לקהל הרחב העברי, אקדיש לשאלות פרינציפיוניות ואקטואליות של אמנותנו בארץ ואנסה לציין באותה אפשרויות חדשות ודרכים חדשים להתפתחותה. כי דוקא היום ~~[illegible]~~ עומדת האמנות להיות לאחד מבני-חיינו ודוקא בתקופה זו, האמנות של קיומנו, בעם היהודי התעוררה תנועה מעשירה את תרבותנו. בתנועה זו, שזה אני קורא „התנועה האמנותית בישראל", יש להבחין שלשה גורמים: א) האמנות עצמה ומצבה הנוכחי; ב) תרומת המדע, ג) הגורם הפופולרי.

נזכר קודם מספר דברי האמנות היהודית בעשרות השנים האחרונות. אין אמנינו נתרבה וחלקם ביצירת האמנות הכללית גדול ביותר. אי-אפשר עוד לשער חיי-אמנות בינלאומיים בלי הכוח הפורה שלנו. ביחד עם צמיחתה וגדולה כלפי חוץ הלכה אמנותנו בהתפתחותה הפנימית בדרכי התעמקות וצפון, והגיעה מעבר לעצמאי, משאול לספציפי.

האמנות היא חוצבת [illegible], המדע המוכשר לה פונה לעבר. הוא חוקר במחקרו המיגע לתקופות עברו; הוא חושף ומדד צבוע יצירתנו האמנותית מכוסות אבק-דורות, ומחזיר לנו אוצרות נעלמים ושכוחים. והנה אין אנו עניים לגמרי באמנות העתיקה. יש לנו מסרת בארדיכלות ופלאנטים של פסלות. יש לנו אמנות פאור מיוחדת [illegible] והציור [illegible].

כי האדם היהודי בימינו שכחו עיני ראות [illegible] אמנותו [illegible] עשירה יותר, חפשית יותר והרמונית יותר [illegible] גדול [illegible].

אולם התנועה שהתארגנה היא עדין ספונטנית ובלתי-מאורגנת ואין בכוחה לקים את שליחותה.

אולם לצרותינו השקועים משתחררים ע"י עבודתו החוקרת המדע, הרי הגורם החברתי בתנועה האמנותית הוא העם עצמו, אתם, אני, כולנו.

בכל פרטי החיים מרגל התעוררות של חוש הסגנון.

כי היסוד הגויי באמנות היהודית במאה הי"ט עודנה בין ריאליות ורומנטיקה נעלאה.
היהודים היו המשפחה וחיי העם הדתיים. משה גוטליב ואשר נמצא אצל, חוץ מבלדונו הראוי
להוקרתנו המלאה, גורם אטרלי; דמויותיו מופיעות בתמונה מכל במה ומגלות לנו את
רגשותיהם ורגשותיו של האמן נסתרים מעינינו. בהתחדשותו הבהירה את
הציור, קליטתו ותפיסתו המיוחדים, ז.א. בתנועת האימפרסיוניזם, שהיא יצאה בסוף המאה האחרונה
מצרפת, השתתף במדה מכריעה היהודי פיסרו; בגרמניה היה ליברמן ראש האימפרס.
מהתחלותיו הראשונות עד מותו. והמשלש הגדול של הדור ההוא מסתיים על ידי
יוסף איזראלס, שנתתו לנו אור וצבע גלויים באחת; גם לב יהודי חי. ואין נפלא הדבר בעינינו
שאין הציונות הצעירה אוהבת גם האמנות מרץ חדש. אך הדור הבא היה סבור שעליו לעשות
אמנות יהודית ולא הרגישו שהיא ק"מאת בכל מחיר ומשלם, כי מי יתן לעם אמנות
שאין לו עדיין? לא נמצא בעקבות הענים ההן שנים את שדירות ומלכותיות, הנושא היהודי
אינו טבעי ואין אחידות בין צורה ותכן. בהסתכלות לאחור רואים אנו היום
כי רק בדורם של המהפכנים, גם תמיד מחדש רוחני ולא רק כוח הנושא, אלא כוחותיו
הרומנטיים הקרובים לכוחות המופיעים בתולדותינו. חוץ מהספרדי פיקסו היו חלוצי
התנועה הקוביסטית הצייר היהודי אלפרד ריט והפסל היהודי ליפשיץ. כל מציאות
בתצורה לא הספיקה להם עוד, אפילו לא מציאות שלמה לגמרי: המגרם את כל
הצורות המקבילות הוציאו מדמיונם לצורות רחוקות מכל הרגיל,
מכל הנודע, ליצור מאלמנטים מופשטים יפי מולר, שמבנהו מסדר אך
ורק לפי חוקים פנימיים, מה שבאמנות למחשבה הבריאה מאין. קרוב להם שגאל
אפילו הוא אם מגלם מיוחד ויחיד במינו, את חלומות מגוונים, את אהבת הבריאה
ואולי את חסידות, במושגו של מרטין בובר. בזמן שאז היה מותר להם, הודות לגלותם בכתם ברצינות אמיתית
האקספרסיוניסטים הגרמניים על כל מה שהם חייבים ליהודי שגל, על מה
שחרגו והוליכו בדרך לילותם. ודאי שאז הוסיפו יהודים לתת לאקספרסיוניזם
בגרמניה, של מספיקים להעיד לודויג מיידנר ויעקב שטיינהרדט. — אחרי הסער בא השקט
ואחרי המרץ הקיצוני נולדו את הצורות השקטות המתקרבות למסורת המופתית והאמנות
את לב האמנות החיה, היה כבר לפני מלחמת העולם גיורג מרקל, והנה בתקופה

האחרונה הלזות הולכים ואלפי אמנים יהודיים בדרכיהם הפוריות בלתי-מנוצחים ע"י גורלם האיזוני.

לתאר אותם אפילו בכל הקיצור אי-אפשר בלא שמה מוגזמת לאין ערוך להם.

נזכיר איפוא רק את אלה, היודעים ובלא יודעים המשליכים את מסרתנו הנשגבה ולהם לכן ביחוד להפיץ את שפת נפשנו. קרוטי'ה הם המפכים נתן אלטמן ורוברט פאלך בעמק אנושיותם העצומה מכל תכניות שלהם בפריס היו ביניהם אמדיו מודיליני, שמסר את נפשו האצילה להודלת היצר והעולם הלב; בעדם שלום אבדיין הצירים; חיים סוטין צבעה קוראות ממאניים להבה להטט ואוכלת את עצמה; ליאופולד גוטליב הלך מאתנו מוקדם מדי והוריש לנו בתוך תצורה נפלאה אמנות במוסה; וגם הפסל לובנסקי בגדלו הקדמוני. ובין אמני אמריקה אין אף אחד שמתוק תמונותיו מדברת שפתנו במתוק ציורי כבנימין קופמן בשגעונו, בקביעת-עינו ובתמו.

לא נבלין היום את אמני-הארץ. מסתפק להגביל את הרשם המקבל בתעודתם הצבוריות: אשרי הארץ בתל-אביב שיש לאמנות כוחות כאלה כבר בתקופת בנינה. אמנם, רחוקים אנו מחפש בזאמנות התחילה לגבורות היסטוריות, אלא אדרך את קטני הזמן ולכל לראש את קטני האישיות. מקוים אנחנו למצוא בה. ברם, כולם יקרים לנו על אחת כמה וכמה שאנחנו חודרים עוד יותר למסרתנו ומכירים ביצירות המוצאות מרוח הזמן הזה את פני מסרתנו החיה הנהדרה.

לאניות-ה[illegible]

באניית המעפילים

I

לא אספר היום את קורות החקירה המוקדשת לאמנותנו, ולא אזכיר היום את נצחונותיהם של כל החוקרים ואת שמותיהם, אלא

(1) אשתדל לתת תמצית הישגי החקירה [illegible] עדות בשנים

האחרונות בהתחשב גם עם תוצאות עבודותי. נזכר קודם בבתי-הכנסת, שהגלו

שהארכיאולוגים בחפירות ושהבדק הגלוס בשמות. רק לתוך הזרם הגדול של התפתחות

הארדיכלות עדין לא הוכנסו הבנינים האלה, זאת אומרת שברור מקומם באמנות התקופה

בכלל ויחסם לבזיליקא הנוצרית בפרט עדנו בדרך. בתבליטיהם נמצאים

סמלינו הידועים כמו מגן דוד והמנורה. צורותיהם קרובות להלני-רומאיות ובמקרים

מוצאם הוא מארץ-נהרים העתיקה. במדה שבאמנות הלזו שאנו מוצאים גם ציור, הדיוט

פרימיטיבי, אבל מורה מצוין לתורת הסמלים, שבאמצעותו נבדק תולדות-אמנותנו בין

ואלף חלק מאותם. קבלה ממנו גם הנצרות. בניניהם עץ-החיים

ומקור-החיים ובתוך [illegible] וצפור מורה על חיי-נצח. בצורה דומה [illegible]

ביון קלמוס, בסין בתוך 風黃. בתוך בתי-כנסת הגולה החפורים עד הנה

הציור בציורי-דמות ופאור הוא דורא אירופוס, האמגלה לפנינו מסרת עצומה שיתר חוליותיה

עדנו מחפשים. פה הרי לפנינו מחזורים גדולים של ציור מונומנטלי, [illegible]

כנגד [illegible]. ידועתו של ציורנו זה הוא עדנו בתקופה [illegible], בין המאות

השלש עשרה והחמש עשרה נסתבכה אדריכלותנו. אע"פ שהיא משתתפת בסגנונים

הכלליים, בסגנון ה„רומני" והגותי, אנו מוצאים בין צורותיה גם תכנית עצמית. כל הבנסיות

הנוצריות הן בנות שלש או חמש סירות; בתי הכנסת בני שתי סירות, והעמודים,

שנים או אחד, [illegible]. [illegible] הוא מזרח. התבה בבית הכנסת שבוורמס

שבניתו התחלה [illegible] בשנת אלף שלשים וארבע, [illegible] הראשון של המאה עשרה,

ובסוף המאה הארבע עשרה נבנו בתי-הכנסת של פראג ושל קראקוב. הבימה היא בראשונה

שלחן פשוט לקריאת התורה. אולם כבר ברגנסבורג בפראג ובקרקוב אין היא עוד רהיט,

כי אם חלק הבנין ומודגש גם בהתפאורתו האמנותית. במאות הבאות הבימה היתה לגוף

המרכזי [illegible] בארדיכלות בתי הכנסת ומתפתחת במרכזו, מתהוה בנין יהודי מרכזי. [illegible]

של בנית בית-הכנסת בפשמישל הוא משנת 1595 [illegible], [illegible] בלובלין [illegible]

נודע ממנו. מספיק לבימה הבנויה באמצע הבית עמודים ארבעה [illegible] את הגמור.

כדאי לשים לב לעובדה שבהתחלת המאה התעסקו במחשבת הבנין המרכזי גאוני בארדיכלות

באיטליה, ליונרדו דא וינצי, ברמנטה ומיכאל אנג'לו. במדה כמוכן לנודה הגיע אדריכלות

2

ישראל לאותה המסגנה מההנחות הנזכרות לגבי המיוחדות. אחרי פשמיל ולובלין
בני יהודי פולניה עוד בנינים רבים בני ארבעה עמודי-בימה מרכזיים ופרטיהם אינם
חסרים שנויים. נזכיר את בתי-הכנסת של המאה הי"ז והי"ח בעיר פולין לבוב, רזשוב,
פשוורסק, טיקוטין ואת בית הכ' בוילנה שפנימו עולה רושם מונומנטלי עד מאוד
מגיד. בבית כנסת אחרת בלבוב הטיפוס הזה בא אל שלמות מאות בצדק שקיבוצו הקיצונית:
את החלק המרכזי של האור [illegible] ארבעה עמודי-הבימה אפיקים, מארבעת צדדין
ובארבע פנותיו חלק תאורו אחד אחד, וכן התהוה טיפוס בן תשעה חלקי תאורו
מסודרים. רק שקיבוצת אחת לא הגיע הבנין המרכזי שנו: להביא את מקובלו הפנימי
גם כלפי חוץ, בצורת כפה מונומנטלית ואת הגבלות המוטלות של היהודים השאירו
את עקיבות לו בגדר הנמנע.

(הוסיף להתהוות במאה הי"ז עודה)

מפני הסכנה התמידית בגליל מזרח פולניה סוג מיוחד, בתי-כנסת
מבוצרים, וסימנם החיצוני הן טפחות מוגמות מסביב לגג. בנוגע למבנם הפנימי
אחדים מהם לסוג הבנין המרכזי, כגון ז'ולקיב, לובומל ולוצק.
אוצר בניתנו שבמשך עשרות השנים האחרונות היה בדור מודרני לבתי-כנסת של עץ
המרכזים במזרח אירופה. אך רק מעטים עודנו קיימים והיו לקרבן שרפות.
מחברי המאה הי"ח עודה בתי כנסת בנויים מעץ
אינם קיימים עוד, מלחמת העולם הוסיפה להרוס וגם בשנים האחרונות הכליה לא בלתה.
ידוע לנו שיהודי אירופה המזרחית היו בונים בתי כנסת של עץ עוד
לפני בתי-אבן ולבנים הראשונים, כמעט בשנה אחת עם הכנסיות הנושנות בתחומים
היהודים. בגדי להעדיף נכונה בנייני-עץ בכלל, נזכר, ולבנים היה בונה בתחילה
רק מלכים בתבל, כגון ארצנו באיצנת וסוריה, בהן, באיטליה
ובדרך הודו קדמה בנית עץ שהיא שלטת עד היום בכל מזרח אסיה. בתוך בתי כנסת של
עץ בפולניה יש להבדיל שלש קבוצות: אחת ממזרח הויסלה, השניה במזרח הדרומי
המעברת לתחום האוקראיני, והשלישית בצפון הנמצאת על אדמת ליטה ורוסיה
הלבנה. נסתפק להבחין בין הקיימים רק את הנושן ואולי גם היפה, בזבלודוב,
קרוב לביאליסטוק שנולדה עוד מהמאה הי"ח עודה. מה עשירים ושלמים,
חיי המספק הגדול הזה, אילו מלחמת ארצינו בו ומה טובה התאמתו השלמה!
על הרושם החיצוני מכריע הגג, או יותר טוב רב הגגות העולים אחד על
אחד על גב רעהו ומעליו, עד שלש קומות, וצורתם היסודית

היא הצורה הנקראת בשם היפוני אירימויא. ארדיכלותה של האומנות אלמונית היא
על פי רבה וגם ארדיכלינו אלה עבדו למען הלם בעלום שמותיהם. רק על אודות אחד
מאותם מספרים לנו דברי הימים, שבבנותו את בית הכנסת בזולקב קרהו אסון
וימות, ומוסרים לנו את שמו הלל בנימין. אמנם צדקו המחקרים הפולנים בדעתם, כי
בתי-הכנסת של עץ דומים בעקרי צורתם לבנייני-עץ של סביבתם הנוצרית. רק ההבדל אל יעלם מעינינו:
של צפוני הדינמיקה הנמרצת יותר, של צפוני הדמיון ורב הגורמים הבלתי-רציונליים. כבר
ברור לנו היחס: מתרפקת בסגנוניה של הסביבה, רק פרטי-
פרטיהם רוח מיוחד. נקוה לבסוף, שמלמדי-הקונסרבטורים יעלו את
בכוחם לאמור לפתוח את שאלת האוצרות הללו מבוסס להלכה.
בנוגע לפנימיות של בית הכנסת [illegible] בימה. ארון הקדש תחילתו רהיט
ובמשך הזמן מושקע הוא על ידי הכתל המזרחי ומורכב בו. המסך התלוי לפניו מרפד
משני חלקים, המסך העקרי ושמו פרכת ומסך קצר תלוי מעליו ושמו כפרת. נעיר שהחלק הזה
הנקרא באומנות הפאור הבינלאומית בצרפתית lambrequin מקורו אסיה הארצית.
[illegible] עמודים [illegible] לוחות, רקמות, מעל הארון מוסיפים כתר וכו'.
עמודים מוספים כאלה מתוארים גם על הפרכות ובכלל צורתם אכסדרה עד מאד בבלוקרג.
אמנם, ידועה לנו צורה זו מצורות הברוך האירופאי אבל עלינו היה לבחון מדוע [illegible]
קבלה האמנות [illegible] הפתחון [illegible] אלה [illegible] בחקירה האירופאית.
היא מצאה שהברוך מצבו קבל את עמודיו מהמזרח ושיש בהם מסורת רומאית מוקדמות
עד הגנוסטיקה הניאו-פלטונית ועד שרשיה המזרחיים. ברם הובאות האמת של קודים עם הקבלה
היהודית חסרה עוד כל מסמך. והנה בנגלי את ביתנכות של ייווא בוילנה מצאתי יד לקריאת
התורה, עבודת-עץ של יהודי קרפטורוסיה מסוף המאה השמונה עשרה, ובו לוליני גלוף [illegible] ובין
רצועותיו אותיות אליה.
גם בתוך נמצאת את הסגנון ביותר
את האורנמנט [illegible] את החוש האמנותי [illegible] בקתיות של צלברים.
בטכרנואה [illegible] האסתטיקה מעדב החומר ומכל הדבר חיצוני וברצות אולם לשפוט בצדק את
אמנותנו, נראה אולי ביצירות הללו שתחליפנה לאמן הטובות בתקופתן. במעלה צל מנורק וחולו
יעלה לפנינו ים של תפאורה בצורות הנדסיות וקצוות צמחים ובעלי-חיים, עד עלה מטר
גבהו ועד ארבעה וחצי מטר רחבו. כמה דמיון, איזה שפע של סמלים ידועים וסמלים נסתרים ואילו
תמורה עשירה
צורות פוראים בכל חלקית! רק הפלאים האלה הם מעשה כל חייו של פסל. בצניעותם
ובמסירת נפשם חלקו, והאמנים האצילים האלה את עצמם רק לבעלי-מלאכה; ורק בדרך מקרה
שמעים אנו את שמות של אלים [illegible], כמו [illegible] ושמואל גולדבניס.

[נותר היום של העברה מפוארה של יתר אמנות הפאר, התורה, המטפחת, הכתר, הטס והיד, של החנוכיות, המלולות הנושנות, ונסתכל רק באבני הזכרון של קברותינו. רק מינים הן נמצאות. צורתן הספרדית היא לוח מונח, צורתן האשכנזית היא אבן מוצבת. מוצאו של הסוג הלזה הוא מימות עולם: כבר בימי הניאוליתיקום, בחלק הגוי של תקופת האבן מופיעות בארצות שונות אצמתנו מצבות, ז.א. אבנים מוצבות שהן מורות של הגבורה ושל חיי-הנצח. ושרז מצבתנו הקיימת ממשיכה להגשים את אותה המחשבה האופטימיסטית, את מחשבת ההתגברות של המות, והיא נראית בצורתה היסודית ובין בפרטי התבליטיה של יספרו מרב, ביחוד בסמלי עץ-החיים ומנורת-החיים. מניעת דמות-האדם אין היא נוגעת ביחס אל המצבות, אלא המניעה הלזאת הרחיקה לגרום להתפתחות אמנותנו בכוונים הספציפיים. איפוא את דמות-האדם לא נדרך בכנסת לקשט המצבות, ונתנה את הופעה זו לירידה. בהתעסק במצבה פסלינו הטובים קבלו יצירותיהם את עקרי המסורת ביתה הנושנה ושבו לצורה הקדמונית הבלתי-דמיונית.

[ועתה נעבור לציור היהודי ונפנה לתקופת פריחתו הגדולה, לכתבי-יד העבריים שנכתבו וצוירו בימי-הבינים, בהפסקות איפוא בין רדיפה לרדיפה, בין גרוש לגרוש. מתאודא לגבי אגרות האלה לעתים קרובות השאלה, מאין אנו יודעים, שלא רק הכתב, כי אם גם הציור הוא מעשה ידי יהודים ובאילו חוגי עמנו נמצאו אמנים כה גדולים בימי-הבינים. הנה הפיע התשובה: המדויקת המציירים הם הסופרים עצמם. כותבי הספרים האלה, (כתבי-יד אשר במוזיאון של לנינגראד) נסתכל למשל בחומש בתוך קמצים במאה העשירית בעת נער מאוד חמשים ואחת, כלומר מוקדש ביחוד. הוא הוא של הגבול ובתוך ומסביב לו דברי המסורה. והנה חלקיות הציור אינן נימוסים ונקודות, אלא כולן אותיות ומן דברי המסורה. מי ימצא ראיה יותר ברורה שהכתב והציור הם מעשה יד אחת? אולם ידי אמני ישראל באות לידי גלוי גם בסמן מיצוני אחר. הטעמים הנוצריים כותבים משמאל ימינה, אנו מימין שמאלה וכן אנחנו מחברים גם את תמונותינו: בקבוצת אדם וחוה מעמיד הצייר הנוצרי את אדם משמאל ואת חוה מימין והצייר היהודי מסדרם כמובן בסדר הפוך, והתמונה כולה נבנית ככה.

בתולדות הציורים האלה יש להבדיל ב' כוונים. הכוון האחד הוא בעקר מופשט, האחר הוא בעקר אקספרסיבי. יצירתו המושלמת של הכוון הראשון זאת לפי דעתי ה"סדר" ההגדה של סרייבו שנכתבה בספרד בסוף המאה הי"ד ושנמצאת במוזיאון של סריבו. תמונות הסוג הלזה מתארות את מעשי-בראשית. אבל במקום דמויות אין מתארגנים. במקום תאור של מציאות נותנים סמלים, רמזים. שטח ושטח בהיר מתחת חצי עגול מורים על ההבדלה בין האור ובין החשך, קוי גלים אחדים הם המים וצרור קוי זהב הוא הסמל של רוח אלהים. הנה בתולדות האמנות הבינלאומיות ההופעה הראשונה של ציור מופשט, יותר משש מאות שנה לפני

מראשי החלוצים הראשונים באירופה. — השיא, כנראה לי, בכוון הזה מחזור כתוב ומצויר של יהודי גרמניה [illegible] בראשית המאה ארבע עשרה מאוסף של דוד קויפמן אשר באקדמיה בבודפסט. בעקר האמנות בכתובו הוא ציורו את שיר השירים. בחצי הימין — שלמה המלך על כסאו ועל כל מדרגות הכסא חיות מתחת כוכבים מאירים. בחציה התחתונה את הצבא השמאלי מדרגים מספרים לתוך התקה הראשונה שיר בעלי חיים מוזרים. לכסא מתקרב מין את לוזו ההולך של ידי-אדם ראש עקיבא, רגל ארנב ואחורים, אנשים וראשיהם ראשי חיות. ואילו תוהובוהו מפתיענו בחציה העליונה: איש רוכב על יצור נבריה חציה איש, בעלת כנפים וקרנים רוכבת על עכבר, [illegible] תזמורת של מרקדים בכלי מוסיקה רעש. גם הטוף הזה מסתיים בגלי אנשים בעלי ראשי חיות. ההדים השחתו, ברם שמה מצוה להם מנוחה והראותו על ספרהתורה האוצף באמצע התמונה. אמנם ידוע לנו עסוקם של מאירים גם במה-drôlerie. אבל לא יודע בכל אמנות ימי-הבינים פראות הדמיון כזאת, חלון נחלום כזה בכל יגלוי חרדה ותגוה כמוסה ועצת נשמות עצלות. אין זה מקרה שכסמתו את הכוון האופיני הוא מראשיה יהודי-ספרדי ופסגתו הכוון האכספרסיבי מראשיה יהודי אשכנזי. כי הרוח בעלת באמנות האגדות אינה פוגשים בציורות אין מספר. הרינו נפגשים בה גם על השיא האלה את ציורנו, כונתי אל ציורי-הקירות בבתי-הכנסת את הצבורים, ואותו הרוח מלאנו מראש גם על השיא ציורנו הרביעי, היום.

אף אחד מבתי-הכנסת האמקים אינו חסר תפאורה מצוירת; אולם יש ביניהם ממש בתי-מקדש את הציור כבון קירות הכנסת בעירה גוזיציה על יד קולומייה בגליציה המזרחית שנהרסה לפני שנים אחדות ולמזלנו נשארו לנו רק צלומים. הצייר היה ישראל בן מרדכי ליסניצקי, חלקים יותר צעירים צייר יהודה לייב מגדיצוב. על כל הקירות פרוש פאר הצבעים המלבנים והבוגנו עלות על התקרה וממלאות את חלל הבנין כלה. למבט הראשון נראה כל הפאר הזה כתוהו ובמבט הן, אחרי המבוך הבדוד מסכמת [illegible] כולו אורגניזם אחיד. הרוח האחד כי הוא רוח האכספרסיה ורוח האבסטרקציה כאחת. הנאמן למסורת מקיים את מצות „לא תעשה לך פסל" בהמנע מכל עקיבות מדמות האדם. בתמונותיו הנפלאות של בעלי חיים הוא נותן בם צורה רק חלקית מושלמת מאוד ומלאה את ההתלהבות, שמחים ויפים ונפלאות. בכלם הודעות בית, במליצות. מלחמות בין הלויים בין אריה ונחש, דאוג המכניסה לציורנו תנועה דרמטית.

גם פה מרגישים אנו שעל אמנותנו ... האיחוד היה אין הנמנע בלעדי לאמנות הבמה. לאמנות העם.

ויש להעיר שאין מצוות תנ"ך סיבה היחידה ויש להצביע גם גורמים אחרים הגורמים בנו נטיה לאמנות מופשטת, לאמנות בלתי-מתארת ונרחקת מהמציאות. – לאמנה בעקבה את גלוי נפשו עולה סוג הציור הזה בקיות ה"ב את עוד במוהילק. ברם אין הפראות עוברת את גבולי הטעם, היא מדאגת בלשי את הרגשות והביטוי והרמוניה. את הצייר מכירים אנו, כמו יזכיר איזיק סגלו ועוד אחרים בדורו ידועים לנו. – ועמהם גם ציורים דומים היגיעו ממזרח אירופה אל קבריה הצפונית וגם ציוריהם נודעו לנו.

נשארת עוד קבוצת אחת של ציורנו, היינו הציור העממי לאל הכתובות והמזרחים. בדיברות בני העם האלה מתגלים לפעמים כוחות אמנות גמורים, לפרקא הם ראויים להצבר, הכוחות האלה מאמני עמנו. מתוך התופעות הספונטניות האלה מובנה לנו הנטיה לנמרצת קוי יסוד מודים את אמנות ישראל בדורנו.

חוש חלוני

איפוא כיצד נפנה לה דרך ומהן הצורות המסמכים שעלינו לתת לה? נבחן את המסמכים האלה לא בסדר כרונולוגי אלא בסדר הגיוני. התנועה חסרה קדם כל מאמץ מדעי, ר"ל ספרי-אמנות עבריים להסתמך עליהם בכל שאיפותיה לחינוך. [illegible] קבתי הספר והחנוך העצמאי. חסר [illegible] גולדות אמנות עבריות.

ואולי נבחר לנו אחד מספרי-העזר האירופאים לתרגמו, והנה בידינו הספר הדרוש? לא. כי אילה הם ספרי תולדות האמנות של אירופה? בהסתכלות-מה תוכיח, כי הדרך כרגיל המצויית בכולם שולטת אותה הסכימה: ניתן באין פרק על אמנות הפרהיסטורית, שרידים קלוקליזציה שלו, אחר כך מדובר על ימי קדם במצרים, בארם-נהרים ופרס, ואחר כך מוליכים באופן מפורסם אותנו דרך ימי-קדם ביון וברומא; ובגאוות נולדו בארצות הגבולות הצפון ימי-הביניים והם חיים עד אשר תשוב ראשית הדבור לסגולות יון ורומאי בצורת הרנסנס. ובסדר רתמיי מתחלפים באירופה סיגנונים קרובים יותר לימי-קדם ולדרום בסגנונים קרובים לרוח ימי-הביניים ולצפון. אולם הנה בידינו של ארצות המזרח הנוצרי ושל ארצות האסלאם הוא בקנין תולדות האמנות ובלתי אורגני; והתרבויות הגבוהות של אסיה, הודו וסין נשארות לגמרי מחוץ לגבולות הללו.

אולם, אין באחד חסר סופרים וחוקרים שלחמו נגד ההגבלה האנקבלת והמפגרת הזאת. וורמן השתדל בתולדות האמנות שלו להשיג את מדרגת האוניברסליות ומורי סטשיגובסקי הדגיש ביותר רבות את חשיבות המזרח, עד אשר פנה לצפון והיה לחלוץ האידיאולוגיה הנאצית.

גם יותר החוקרים המודרנים שואפים היום לתקן נקודת-ראות המחצבת-צדדית. על אחת כמה וכמה מצווים אנחנו לדחות את האלמנט הרומני שאינו עוד טרי במקום הבנתו ולהכיר את הספציפיים והאיוחדים של קנין תולדות האמנות שיתאימו לנו ויספר את תחיית קנין תרבותנו. מקומנו במזרח והרומני הוא בין אסיה ואירופה ואפריקה. תולדות [illegible] האמנות המזרח הצאת היא פשטה ויסודית, נאמר, נחוצות לנו לא רק תולדות אמנות כלליות, כי אם תולדות אמנות עבריות.

יש לגשת לבין חלוצי התנועה הבנאים בכל החוגים נושאי האחריות בשאלות החינוך. [illegible]

הם יבינו שאסור לנו להרפות בקנין תרבותנו, אלא

ושבם ידידינו את גרילת הרגע, לא להרפות דבנין תרבותנו, אלא לחזקו ולהעשירו דווקא היום ולהכניס אליו כוח פורה חדש.

~~אבל מטרתנו היא לכולל לא רק את~~

מחוץ לתפקיד הכולל עלינו למלא את כל צרכות החברה. הארגונים הגדולים והראשיים עומדים להכיר את אפשרויותיהם ותפקידיהם לגבי האמנות והם מוכנים לחזק ולהרחיב את עבודתם התרבותית גם בשטח האמנות. אולם אין בידי הארגונים האלה להגדיל את חנוך האסתטי יותר מחלק צנוע מעבודתם. לתנועתנו נחוץ גוף בלתי-תלוי מיוחד, לפי כך נבנה הגדולה לכל האמנים, לכל סופרי-אמנות ולכל ידידיה בלי שום הבדל להתארגן לחברת דורשי אמנות. באו כולכם, כי רק בכוחותנו המאוחדים ונעזרים בברכה נצליח לפתח לחברינו את שדי האמנות והיופי עוד הרצאות, חגיגות והתעודדות. לכל לראש נשאף להדק את הקשר בין האמן והקהל. עלינו [illegible] יצירות אמנות גם לחם אינו לבד בדרך אלא, הבאים [illegible] תרבות אמנות אליה. נמצא דרכים להביא את אמנינו מחוץ לארץ שיותר מלבורונות צפיפות ראויות, יצירות אמנינו לתוך הבית ולהביא בבתים לשאול הארץ והעם. נתאחד כולנו וגדולה תהיה תרומתנו לחדש את תרבותנו תנועתנו.

אין לא דבדי לעזור לאמנים, כי אם לעזור לעצמנו ולהעשיר את חיינו נארגן את תמולותנו למען האמנות.

~~אמנות של יצירותיהם~~

Otto Schneid
Papers

The Art movement in Israel
(typescript)

ד"ר אוטו שנייד

התנועה האמנותית בישראל.

את ההצעה הראשונה שבה זכיתי לפנות לקהל הרדיו העברי אקדיש לשאלות פרינציפיוניות ואקטואליות באחת של אמנותנו בארץ, ואנסה לציין אפשרויות חדשות ודרכים חדשים להתפתחותה. כי דוקא היום עומדת האמנות להיות לאחד מתכני חיינו, ודוקא בתקופה זו המאיימת על קיומנו התעוררה בעם היהודי תנועה שעשירה את תרבותו. בתנועה זו, שלה אני קורא „התנועה האמנותית בישראל", יש להבחין שלשה גורמים:

א) האמנות עצמה ומצבה הנוכחי,

ב) תרומת הפרט,

ג) הגורם הפופולרי.

נזכר קודם בדרכי האמנות היהודית בעשרות השנים האחרונות. מספר אמנינו נתרבה וחלקו ביצירת האמנות הכללית גדל ביותר. אי אפשר היום לשער חיי אמנות בין-לאומיים בלי הבעת הצורה שלנו. ביחד עם צמיחתה וגידולה כלפי חוץ, הרבה אמנותנו בהתפתחותה הפנימית בדרכי התעמקות וזכוך והגיעה מתקבל לעצמאי, משאול לפנימי.

הקוים היסודיים של האמנות היהודית במאה התשע עשרה היו רגשנות ורומנטיקה, ונושאיה האהובים היו המשפחה וחיי העם הדתיים. אצל משה גוטליב, למשל, נמצא, חוץ מבארוכו הראוי להזכרתנו המלאה, גורם תיאטרלי; דמויותיו מופיעות בתמונה כעל במה ומגלות לנו את רגשותיהם הן ורגשותיו של האמן נשארים נסתרים מעינינו. בהתחדשותה המבהירה של האויר, בשיכתו להעדיר הני והדים, ז.א. בתנועת האימפרסיוניזם, שהיא יצאה בסוף המאה האחרונה מצרפת, השתתף בגדה גבריאל היהודי פיסרו; בגרמניה היה ליברמן ראש האימפרסיוניזם מהתחלותיו הראשונות עד מותו. המשולש הגדול של האויר הוא מצויים ע"י יוסף ישראלס, שבתו לנו אור וצבע גילה באחד גם לב יהודי חי. ואין הדבר נפלא בעינינו שגם הציונות העקירה נאבה גם האמנות מרץ חדש. אך הדור ההוא היה כבול שעליו קשה זה אמנות יהודית בכל מחיר, ולא הרגיש שהיא קיימת מאז ומעולם. כי מי יתן לנו אמנות שאינה לו עדיין? נמצא כיה בעבודות השנים ההן קוים של שרירות ומלאכתיות, הנושא היהודי אינו טבעי, ואין אחדות בין צורה לתוכן. בהסתכלנו לאחור, רואים

אנו היום כי רק בדור שבא אחריהם, בדורם של המהפכנים, קם רוחנו לתחיה מחדש, לא רק בכח הנושא, אלא בכחותיו הרוחניים הקרובים לכוחות מופיעים בתולדותינו. חוץ מהספרדי פיקסו היו לחלוצי התנועה הקוביסטית הצייר היהודי אלפרד רית והפסל היהודי ז'ק ליפשיץ. כל מציאות בתצורה לא הספיקה להם עוד, אפילו לא מציאות שמונחה לגמרי, במגרם את כל הצורות המקובלות הוציאו מדמיונם תחושה של צורות רחוקות מכל הרגיל, מכל הנודע, על מנת ליצור מאלמנטים מופשטים יופי מוזר, שמכנהו מסודר אך ורק לפי חוקים פנימיים, מעל באמנות למחשבה של בריאה יש מאין. קרוב להם שגל, אבל הוא מגלם עולם מיוחד ויחיד במינו, עולם של חלומות מגוונים, של אהבת הבריות, ואולי של חסידות במושגו של מרטין בובר. בזמן שעוד היה מותר להם לגלות את דעתם, הורו האקספרסיוניסטים הגרמנים ברצינות עמוקה על כל מה שהם חייבים ליהודי שגל על מה שעוררם והוליכם בדרך לישועתם. ועל כך גם שעוד הוסיפו יהודים לתת לאקספרסיוניזם בגרמניה, מספיקים להזכיר לודויג מיידנר ויעקב שטיינהרדט.-

אחרי הסער בא השקט, ואחרי המודע -- הנציר. לחלוצן של הצורות השקטות המתקרבות למסורת המופשטית והמציינות את רוב האמנות החיה, היה כבר לפני מלחמת העולם גיאורג מרקל. והנה בתקופה האחרונה הזאת הולכים אלפי אמנים יהודים בדרכיהם הפוריים בלתי-מנוצחים ע"י גורלם החיצוני. לתאר אותם אפילו בכל הקיצור אי אפשר ללא שיחה מוקדשת אך ורק להם. נזכיר איפוא רק את אלה המשיבים ביודעים ובלא יודעים את מסורתנו הנושנה ושהם זכו ביחוד להביע את שמחת נפשנו. ברוסיה הם המהפכנים נתן אלטמן ורוברט פלק, בעומק אנושיותם העצומה מכל תכניות שהן. בפריז היו ביניהם אמדיו מודיליאני, שמסר את נפשו האצילה להערצת היצר והגולב הזה, ובעדם שלם בחייו הצעירים; חיים סוטין, צעקה קוראה ממעמקים, להבה לוהטת ואוכלת את עצמה; ליאופולד גוטליב שהלך מאתנו מוקדם מדי והוריש לנו בחזון תצורה נפלאה אמנות בטוחה; וגם הפסל לזא'נסקי בגדלו הרמוני. ובין אמני אמריקה אין אף אחד שמתוך תמונותיו מדברת נשמתנו כמתוך ציורי בנימין קופמן, בשגעונו, בטביעת עינו ובחמו.

לא נכלול היום את אמני הארץ. נמהר להגביל את הרושם המקובל בתערוכתם

הצבורית בתל-אביב: אשרי הארץ שיש לאמנותה בזמות כאלה כבר בתקופת בניינה. אמנם, רחוקים אנו מחפש באמנות החדישה זכרונות היסטוריים, אלא רק את בטוי הזמן ולכל לראש את בטוי האישיות מקוריה אנחנו למצא בה. ברם כלה עוד יותר יקרים לנו, על אחת כמה וכמה כשאנחנו חודרים לנהרתנו ומכירים ביצירות המוצאות מרוח הזמן הזה את פני מסורתנו הקדומה.

האמנות היא הלוצה העתיד, המורה המדריך לו פונה יעבר. היא הזוכר בטהרי השיג לה תקופות עברו. היא היא קושרת קשר בין יצירתנו האמנותית הקבועות אבן דורות, ומחזירת לנו אוצרות נעלמים ונשכחים. והנה אין אנו עניים לגמרי באמנות המצורה. יש לנו ספרות בארדיכלות ואלמנטים של פסלות, יש לנו אמנות פאור ביוהדת והציור - בחנאינו אנו - מדרגתו די גבוהה.

לא אספר היום את קורות החקירה המוקדשה לאמנותנו, לא אזכיר היום את זכרונותיהם של כל החוקרים ואת שמותיהם, אלא אשתדל לתת תמצית מהשגי החקירה בעשרות השנים האחרונות, בהתחשב גם עם תוצאות עבודותי. נזכר קודם בבתי הכנסת שהארכיאולוגים העלו בחפירות ושרובם עברום בשלמות. רק לתוך הזרם הגדול של התפתחות הארדיכלות, עדיין לא הוכנסו הבנינים האלה, ז.א. שברור מה זמם באמנות התקופה בכלל ויחסם לבזיליקא הנוצרית בפרט עודנו בערך. בחבליותיהם נמצאים סמלינו הידועים כמו מגן דוד והמנורה, עודותיהם ברבן הן הלני-רומאיות ומקרים בודדים יוצאים הוא מגרם-נהרים העתיקה. כמוה אנו מוצאים במחוז האמנות הזה גם ציור, הריהו פרימיטיבי, אבל הוא מראה דרך מכוון ליתורה הבסקים המופיעים בדרך תולדות אמנותנו בזמן ואחר הלך משתן [illegible] הנצרות. ביניהם עין-הריב ומקור המים וצפור מורח עד [illegible], בצורת דוגמה היא נמצאת בהרבויות רבות, כיון בתם , בסין בתם . בתוך בתי כנסת הגליל העתיקים עד הנה, העשיר בציורי רצות ותצור הוא דורא אירופוס, המגלה לפנינו מטורה עצומה, שיתר הוליוציא עודנו מחפשים. כבר כה הרי לפנינו מאזורים גדולים של ציור מונומנטלי, שקול כנגד יצירות אקדים. יופיו של ציורנו זה עודנו רי בקי ספק בתקופת זהרו השניה, בין המאות השלש-עשרה והחמש-עשרה.

אולם בטרם נשוב אליה, נסתכל נא בארדיכלותנו. אע"פ שהיא נתפתחה

בסגנונים הכלליים, בסגנון ה„רומני" והגותי, מוצאים אנו בין צורותיה השונות גם תבנית עצמית. כל הכנסיות הנוצריות הן בנות שלש או חמש סירות, ויש בתי־כנסת בני שתי סירות, הואיל והעמודים, שנים או שלשה, מועמדים לתוך הציר. הטפוס הזה משותף למערב ומזרחה; הוא התהוה בבית הכנסת שבוורמס שבניתו הוחלה בשנת אלף שלשים וארבע; והטפוס נמשך ברגנסבורג בשליש הראשון של המאה השלש עשרה, ובסוף המאה הארבע עשרה נבנו בתי הכנסת של פרג ושל קראקוב. הבימה היא בראשונה שולחן פשוט לקריאת התורה. אולם כבר ברגנסבורג, בפרג ובקראקוב אין היא עוד רהיט, כי אם חלק הבנין בנויי באמצעו ומודגש גם בתפארתו האמנותית. הרי במאות הבאות היתה הבימה לכח המכריע בארדיכלות בתי הכנסת ותפקידיה מרכזי ממש מתהוה בנין יהודי מרכזי. תאריכה של בנית בית הכנסת בפשמישל הוא 1595 – אלף חמש מאות תשעים וחמש – ואולי עוד נושן ממנו בית הכנסת בלובלין. מסביב לבימה הבנויה באמצע הבית עולים ארבעה עמודים לשאת את הקמור. כדאי לשים לב לעובדה שעוד בהתחלת המאה העסיקו במחשבת הבנין המרכזי גאוני הארדיכלות באיטליה, ליאונרדו דא וינצ'י, ברמנטה ומיכאל אנג'לו. במדה צנועה, כמובן, הגיעה ארדיכלות ישראל לאותה המטרה מההנחות הנזכרות המיוחדות לגמרי. אחרי פשמישל ולובלין בנו יהודי פולניה עוד בנינים רבים בני ארבעה עמודי־בימה מרכזיים ופרטיהם אינם מראים שנויים. נזכיר את בתי־הכנסת של המאה השבע עשרה בערי פולין לבוב, רשוב, פשוורסק, טיקוצ'ין ואת בית־הכנסת בוילנה שפנימו עושה רושם מונומנטלי עד מאד. בבית כנסת אחר בלבוב מגיע הטפוס הזה בשנת אלף שמונה מאות בערך לעריבותו החיצונית: את החלל המרכזי של הקמור הנסמך על ארבעה עמודי הבימה מקיפים מארבעת צדדיו ובארבע פנותיו תאי־קמור אחד אחד, וכן התהוה טפוס בן תשעה תאי קמור מסודרים. רק לעריבות אחת לא הגיע הבנין המרכזי שלנו: לבטא את מבנהו הפנימי גם כלפי חוץ, בצורה כזו מונומנטלית למשל; ההגבלות המוטלות על היהודים השאירו את עריבות זו בגדר הנמנע.

מפני הסכנה התמידית הוסיפו להתהוות במאה השבע עשרה בגלילי מזרח פולניה סוג מיוחד, בתי־כנסת מבוצרים, ומיטבם החיצוני הן שפתות מוקמות מסביב לגג. בנוגע למבנה הפנימי שייכים אחדים מהם לסוג הבנין המרכזי, כגון ז'ולקיב, לובומל ולוצק.

אוצר בניתנו, שבמשך עשרות השנים האחרונות רבו מעריציו, הוא בתי־כנסת של עץ המרובים במזרח־אירופה. אך שריד במעט מאתם עודנו קיים, ורבם 606686 היו לקרבן שרפות. מחברי המאה התשע עשרה עוד תארו וצלמו בתי כנסת בנויים מעץ שאינם קיימים עוד, מלחמת העולם הוסיפה להרוס, וגם בשנים האחרונות הבליה לא כלתה. ידוע לנו שיהודי אירופה המזרחית היו בונים בתי־כנסת של עץ עוד לפני בתי־אבן ולבנים הראשונים, כמעט בעונה אחת עם הכנסיות הנושנות בתחומים הנם. כבדי להעריך נכונה בנייני־עץ בכלל, נזכר שבאבן ובלבנים היה בונה בתחילה רק חלק קטן של התבל, בגון ארצנו במקצת וסוריה, במעט שבין, באיטליה וברוב הודו לפשל קדמה בנית־עץ, ובכל מזרח אסיה היא שולטת עד היום. בחוץ בתי כנסת של עץ בפולניה יש להבדיל שלש קבוצות: אחת מערב הויסלה, השניה במזרח הדרומי העוברת לתחום האוקראיני, והשלישית בצפון הנשענת על אדמת ליטא ורוסיה הלבנה. נמתפר להדגיש בין הקיימים רק את הנושן, ואולי גם היפה, בזבלודוב, קרוב לביאליסטוק, שמוצאו עוד מהמאה השש עשרה. מה עשירים חיי הגוף המסובך הזה, איזו מלחמת פרצים בו ומה טובה התאמתו השלמה! על הרשם החיצוני מכריע הגג, או יותר טוב רב הגגות העולים אחד על יד רעהו, ומעליו, עד שלש קומות, וצורתם היסודית היא הצורה הנקראת בשם היפוני אירימויא. ארדיכלותה של האנושות ארמונית היא על פי רובה וגם ארדיכלינו אלה עבדו למען השם בעלום שמותיהם. רק על אודות אחר מהם מספרים לנו דברי הימים, שבבנותו את בית הכנסת בזלוצ'ב קרתו אסון ויומת, ומוסרים לנו את שמו הלל בנימין. אמנם אדנו המחברים הפולנים ברשם, כי בתי הכנסת של עץ דומים בעקר צורתם לבניני־עץ של סביבתם הנוצרית. רק נבדל אף יעלם מעינינו: של אדנו הדינמיות הנבראת יותר, על אדנו הדמיון ורב הגורמים הבלתי־רציונליים. כבר ברור לנו היום: שאמנם מעשי ידינו משתתפים בסגנוניה של הסביבה, רק פרטי־פרטיהם מכהישים רוח מיוחד. נוסיף לכמוס, שמשרדי הקונסרבטורים יעשו אשר בכחם לשמור לפחות את שארית האוצרות הללו מהוסיף להרס.

בנוגע לפנימו של בית הכנסת בכלל, שמנו את לבנו מרוחם לבימה ולמחיצה בהתפתחות. ארון־הקדש תחילתו רהיט, ובמשך הזמן מושקן היא על ידי הכותל המזרחי ומושקע בו. המסך התלוי לפניו מרכב משני חלקים: המסך העקרי ושמו פרכת, ומסך קצר תלוי מעליו בצורת סלילים מקושטים ושמו כפרת. נראה שהחלק הזה הנקרא באמנות הפאור הבינלאומית בשם הצרפתי של דרון אסיה המרכזית.

משני צדי הארון מופיע לעתים קרובות זוג עמודים מוסבים כבורג. עמודים מוסבים באלה מתוארים גם על הפרכות, ובגלל צורתם אהובה עד מאד בבקי-הקודש. אמנם ידועה לנו צורה זו בין צורות הברוק האירופאי, אבל עלינו היה לבחון, מדוע קבלה אמנות ישראל בכל חבה דוקא את המוטיב הזה? בפתרון שאלה זו הקדימתנו החקירה האירופאית, היא מצאה שהברוק מצדו קבל את עמודיו הלוליניים מהמזרח ושיש בהם ספרות-רוח מובילות עד החכמה הנסתרה הניאו-פלטונית ועד שריה המזרחיים. ברם הודאות השלמה של קשרים עם הקבלה היהודית חסרה עוד כל סמך. והנה בנהלי את בית הנכות של ייווא בוילנה מצאתי יד לקריאת התורה, עבודת עץ של יהודי קרפתורוסיה מסוף המאה השמונה עשרה; עץ לוליני גלוף בה ובין רצועותיו כתובים שמות אלוה.

גם בתוך ארונות הקודש נמצא את מוגם המושך ביותר את החוש האמנותי בבתי הכנסת של עץ הנזכרים. בטהרנו את מושגי האסתטיקה מערך החומר ומכל הדר חיצוני, וברצות העולם לשפוט בצדק את אמנותנו, נראה אולי ביצירות הללו שתחשבנה לפנינים המובות בתקופתן. במעשה-עץ מנוקב והלול עולה לפנינו ים של תפאורה בצורות הנדסיות ובדמות צמחים ובעלי חיים, עד עשרה מטר גבהו ועד ארבעה וחצי מטר רחבו. כמה דמיון, איזה שפע של סמלים ידועים וסמלים נסתרים ואיזו תצורת עשירה פורחים בכל חלקיהן! רב הפלאים האלה הם מעשי חייו של פמל, והאמנים האצילים האלה בצניעותם ובמסירת נפשם חשבו את עצמם רק לבעלי-מלאכה, ורק בדרך מקרה יודעים אנו את השמות של שנים מהם, בער ז.א. רב, ושמואל גולדבוים.

נותר היום על הזכרה מפורטת של יתר אמנות הפאור, היינו כל רשמט התורה, המטפחת, הכיור, השם והיד, וגם על הזכרות המנוביות, המזוזות הנושנות, ונסתכל רק באבני הזכרון של קברותינו. בשני מינים הן נמצאות. צורתן הספרדית היא לוח מונח, צורתן האשכנזית היא אבן מוקמת. מוצאו של הסוג הזה הוא מימות-עולם: כבר בימי הניאוליתיקום בחלק השני של תקופת-האבן, מופיעות בארצות שונות וגם על אדמתנו מצבות, ז.א. אבנים מוצבות שהן מורות על הגבורה ועל חיי הנצח. ועוד מצבתנו הקימת מושיכה להגשים את אותה המחשבה האופטימיסטית, את מחשבת ההתגברות על המות, והוראה זו נראית בין בצורתה היסודית ובין בפרטי תבניתה שלא יספרו מרב, ביחוד בסמלי עץ החיים ומקור החיים ובצורת הזרדה המורה על

השמש. פגיעת דמות האדם אין היא רק שלילה גם ביחס אל המצבות; אלא הפגיעה הזאת הרבתה לתרום להתפתחות אמנותנו בגוונייה הספציפיים. לא נברך איפוא את הכנסת דמות האדם לקשוט המצבות, ונחשב הופעה זו לירידה. ובאמת, בהתעסק בהצבת פסלינו הטובים, קבלו יצירותיהם את עקרי המסורת הישנה-הנושנה ושבו לצורה הקדמונית הבלתי-דיוקנית.

ועתה נחזור לציור היהודי ונפנה לתקופת פריחתו השניה, לכתבי-יד העבריים שנכתבו וצוירו בימי הבינים, בתפסיקות, איפוא, בין רדיפה לרדיפה, בין גרוש לגרוש. לגבי האוצרות האלה מתעוררת לעתים קרובות השאלה, מאין אנו יודעים, שלא רק הכתב, כי אם גם ציורו הוא מעשה ידי יהודים, ובאיזה הוגי עטנו נתפש בימי הבינים אמנים כל כך גדולים. הנה בפינו התשובה המדויקת: המציירים הם כותבי הספרים האלה, הסופרים עצמם. נסתכל למשל בכתב-יד שמור במוזיאון של לנינגרד, בחומש כתוב במצרים במאה העשירית, בשנת תשע מאות תשעים ואחת, כלומר בעמוד מרושם ביחוד. העקר הוא שער עגול ובתוך קשתו ומסביב לו דברי המקרא. והנה הליות הציור אינן קוים ותוים ונקודות, אלא כולן אותיות, והן דברי המסורה. מי ימצא ראיה יותר ברורה שהכתב והציור הם מעשי יד אחת? אולם ידי אמני ישראל באות לידי גלוי גם בסמן חיצוני אחר. העמים הנוצריים כותבים משמאל ימינה, אנו - מימין שמאלה, וכן אנחנו מחברים גם את תמונותינו. בקבוצת אדם וחוה מעמיד הצייר הנוצרי את אדם משמאל ואת חוה מימין, והצייר היהודי מסדרם כמובן בסדר ההפוך, והתמונה כולה נבנית כמו. במקוריות הציורים האלה יש להבדיל שני כוונים: הכוון האחד הוא בעקר מצוי, השני הוא בעקר אוספורטיבי. יצירתו הראשית של הכוון הראשון היא לוי הציר הגעץ' כגרת של מר-בו שנכתבה בספרד בסוף המאה האלף שורה ונמצאת במוזיאון של סרייבו. תמונות העמוד הזה מתארות את מעשה בראשית. אבל במהותו רובן אינן מוארים בקוים, במקום האור על בציאות, הן גוונות מלים, רמזים. שמה בהם ואתה בהיר נאמה הצייר-עצמו מורים על ההבדלה בין האור ובין החושך, קוי גליו אחרים הם המים, וצדור קוי זהב רומז על רוח אלהים.

הנה בתולדות האמנות הבינלאומית, ההופעה הראשונה של ציור נפשי, יותר משש מאות שנה לפני מעשי החלוצים הראשונים באירופה.- השיא, כנודמה לי, בכוון השני הוא מחזור כתוב ומצויר ע"י יהודי גרמני בשליש הראשון של המאה הארבע עשרה,

והוא הגיע מאספו של דוד קויפמן אל האקדמיה בבודפשט. העיטור האמנותי שבתוכו הוא עטרו של שיר השירים. בחצי העיגול הנה מתחת בוכבים מאירים, שלמה המלך במבטו על כסאו, ועל כל מדרגות הכסא - חיות. במסגרת התחתונה של הצד השמאלי מסודרים לתוך התבה הראשונה „שיר" בעלי חיים מוזרים. לכסא מתקרב מין של זוחל מעורר פלצות, ההולך על ידי אדם ועל קץ זנבו ראש אדם, מאחוריו שני [illegible] וראשיהם ראשי חיות. ואיזה תוהו ובוהו מפרידנו מסבבה העליונה; איש רוקד על ידיו, ובריה חצי־אדם חצי־חיה, בעלת כנפים וקרנים, רוכבת על מפלצת של בריה מוזרה עוד יותר, ושני [illegible] החגיגות האלה מרקדים בכלי מוסיקה רעש מבעית. גם המזור הזה מסודר [illegible] אנשים בעלי ראשי חיות. השדים התחגגו, ברם שלמה מצוה להם מנוחה בהראותו על ספר התורה המונח באמצע התמונה. אמנם ידוע לנו מוגם של מאורים הללו גם מה־ , אבל אין אני יודע בכל אמנות ימי הביניים פראות הדמיון כזאת, הזון והלום כזה, וכל גלוי חרדה ותקוה כבושה וצעקת נשמה מעונה. -- אין זה מקרה שמעשה זה הזיון הנפשי הוא מעשה יהודי ספרדי ומפגה הגוון האקספרסיבי. מעשה יהודי אשכנזי, כי את הרוח הזה בשתי התמונות המתוארות פוגשים אנו בציורות אין מספר, הרינו נפגשים בה גם על קירי המליאה של ציורנו, בונמי של איורי המגילה בבתי הכנסת של עץ הנזכרים, ואותו הרוח מצאנו מראש גם על פיה ציורנו הרביעי, היום.

אף אחד מבתי הכנסת של עץ המודבים אינו חסר המסורה מצוירת. פולין יש ביניהם גם בתי־מקדש של הציור, כגון בית־הכנסת בעירה גוואזדזייץ על יד [illegible] בגליציה המזרחית, [illegible] אחרות [illegible] רק צלומים. הצייר היה ישראל בן מרדכי [illegible], [illegible] יהודה [illegible]. על כל הקירות [illegible] ולהבותיו [illegible] על התקרה ונפלאות [illegible] בולה. [illegible] נראה כל המבע הזה במהותו, ובמבט [illegible] החלון [illegible] ובהגיון, הבורא. הרוח המולך פה הוא רוח האקספרסיה ורוח האבסטרקציה כאחת. גם אמנות זו הנאמנה למסורת מקיים את מאמר „לא תעשה לך פסל" ונמנע בכל עיבודו מדמות האדם. בתמונותיו הנפלאות של י"ב המזלות הוא נותן במקום היוצרה רק חץ וקשת ובאזנין מוזך עד מאד הוא מגלה את המשה בחיות, בצמחים ובדוגמאות הנדסיות,

שבכולם הוראות סמלים. מלחמות בין בעלי־חיים, כבין אריה וראם, בין נשר ונחש, מכניסות תנועה דרמטית. [illegible] גם פה מרגישים אנו שעושר אמנותנו המיוחד היה מן הנמנע בלעדי מניעת דמות האדם, ויש לשער שאין מצות התנ"ך סבתה היחידה, ושיש בטבענו גם גורמים אחרים הגורמים בנו נטיה לאמנות מפשטת, לאמנות בלתי מתארת ונתרחקת מן המציאות. – למדה הגבוהה של גלוי־נפש, של התרגשות ולהיטות, עולה סוג הציור הזה בבית־הכנסת של עץ במוהילב. ברם, אין הפראות עוברת את גבול הטעם, היא נעצרת ומומתקת בשווי משקל ובהרמוניה. את הצייר מכירים אנו, שמו יצחק־אייזיק סגל, ועוד אחדים בדורו ידועים לנו.

נשארת עוד קבוצה אחת של ציורינו, היינו הציור העממי, למשל הכתובות והמזרחים. ביצירות בני העם האלה מתגלים לפעמים כוחות אמנות [illegible] תמוהים, ודוקא הם בתוסם ראויים להזכר, הכוחות העולים בלי שום למודים ממעמקי עמנו. ורק מתוך ההופעות הספונטניות האלה מובנה לנו העליה הנמרצת של אמנות ישראל בדורנו.

. .
.

אעפ"י שכוחותינו השקועים משתחררים ע"י עבודתו החוקרת של המדע, הרי הגורם המכריע בתנועה האמנותית הוא העם עצמו, אתם, אנו, כולנו. כי האדם היהודי בימינו נפקחו עיניו לראות, והזיתו בעולם נעשית עשירה יותר, חפשית יותר והרמונית יותר. בכל פרטי החיים מורגשת התעוררות של חושו החזותי; ואף יחסו לאמנות גדל והולך אתה. ברם, התנועה שתארנוה היא עדיין ספונטנית ובלתי מאורגנת. במעמדה זה אין בכחה לקיים את שליחותה. כיצד, איפוא, נפנה לה דרך ומה הן הצורות, מה הם האמצעים שנשתדל לתת לה? נבחון את האמצעים האלה לא בסדר כרונולוגי, אלא בסדר הגיוני. התנועה הזה קודם כל משען מדעי, רצוני לומר ספרי אמנות עבריים, בכדי להתמך עליהם בכל שאיפותינו, עד כמה שהן נוגעות לחנוך בבתי הספר ובהשכלה האמנותית לעם. התקלה היסודית היא חוסר תולדות אמנות עברית.

ואולי נבחור לנו אחד מספרי העזר האירופאים לתרגמו, והנה בידנו הספר הדרוש? לא זה הדרך. כי איזה הם ספרי תולדות האמנות המצויים באירופה? המתכלות־מה תוכיח כי בכולם שולטת אותה הסכימה: ניתן כאן ברגיל פרק על

האמנות הפריהיסטורית, שרידותי בלוקליזציה שלו, אחר כך מדובר על ימי קדם במצרים, בארם-נהרים ובפרס, לאחריהם מוליכים אותנו באופן מפורט דרך ימי הקדם ביון וברומא; ופתאם נולדו בארצות הצפון הגובלות ימי הבינים והם חיים עד אשר בצורת הרינסנס תשוב רשות הדבור למגולת יון ורומא. ובסדר ריתמי מתחלפים עד היום באירופה סגנונים קרובים יותר לימי הקדם ולדרום, בסגנונים קרובים לרוח ימי הבינים ולצפון. אף בבנין הזה של תולדות האמנות תפקידן של ארצות המזרח הנוצרי ושל ארצות האיסלם הוא דל ובלתי אורגני; והתרבויות הגבוהות של אסיה, הודו וסין, נשארות לגמרי מעבר לגבולות הללו.

אף המערב אינו חסר סופרים וחוקרים שנלחמו נגד ההגבלה המקובלת והמסגרת הזאת. וורמן השתדל בתולדות האמנות שלו להשיג את מדרגת האוניברסליות ומורי סטזיגובסקי הדגיש שנים רבות את חשיבות המזרח, עד אשר פנה לצפון והיה לחלוץ האידיאולוגיה הנאצית. גם יתר חוקרי המערב שואפים היום לתקן נקודת ראות החד־צדדית שלהם. על אחת במה וכמה מצווים אנחנו לדחות את המזון הרוחני שאיננו עוד טרי ומבריא במקום הכנתו, ולהקים בנין של תולדות האמנות שיתאים לנו ויספק את צרכי תחית תרבותנו הספציפיים והמיוחדים. מקומנו החמרי והרוחני הוא בין אסיה ואירופה ואפריקה. האמת הזאת היא פשוטה ויסודית; נמצא שנחוצות לנו לא רק תולדות אמנות בעברית, כי אם תולדות אמנות עבריות.

יש לקוות שבין חלוצי התנועה האמנותית בישראל ימצאו החוגים נושאי האחריות בכל שאלות החנוך ושהם יבינו את דרישת הרגע, לא להרפות בבנין תרבותנו, אלא לחזקו ולהעשירו דוקא היום ולהכנים אליו כוח פורה חדש.

חוץ מהנוער הלומד עלינו לכלול את כל שכבות החברה. הארגונים הגדולים עומדים להכיר את אפשרויותיהם ותפקידיהם לגבי האמנות, והם מוכנים לחזק ולהרחיב את עבודתם התרבותית גם בשטח האמנות. בכל זאת אין בידי הארגונים האלה להקדיש לחנוך האסתטי יותר מחלק צנוע של עבודתם. לתנועתנו נחוץ גוף ובלי־בטוי מיוחד. לפיכך נפנה בקרוב לכל האמנים, לכל מוקירי אמנות ולכל ידידיה בלי שום הבדל, להתארגן לחברת דורשי אמנות. בואו כולכם, כי רק בכוחותינו המאוחדים נתקדם לקראת מטרתנו. לא נסתפק בזה שנפתח לחברינו את שערי האמנות והיופי ע"י הרצאות, חגיגות ותערוכות. לכל לראש נשתדל להוקיר

את הקשר בין האמן והקהל. לא בכדי לעזור לאמנים, כי אם לעזור לעצמנו ולהעשיר את חיינו, נארגן את תעמולתנו למען האמנות. בקיטש התפל נלחם איפוא לא בדרך שלילית, אלא בעזרת אמנות אצילה. נמצא גם דרכים ללמד את אחינו [illegible] הבאים מחוץ-לארץ, שיותר מזכרונות צדפת ראויות יצירות אמנינו ללוות הביתה ולהיות בבתיהם לסמל הארץ והעם. נתאחד כולנו וגדולה תהיה תרומתנו לחדש את תרבותנו הנושנה.